

**“QADIMGI XALQLARDAN QOLGAN YODGORLIKLAR” ASARIDAGI AFROSIYOB
ANTROPONIMI XUSUSIDA**

*Mirzaxmedova Oygul Abdirashidovna,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.02.1.003>*

**ОБ АНТРОПОНИМЕ АФРОСИАБ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ПАМЯТНИКИ ДРЕВНИХ
НАРОДОВ»**

*Мирзахмедова Ойгуль Абдирашидовна,
Наманганский государственный университет базовый докторант*

**THE AFROSIAB ANTHROPONYM IN THE WORK «MONUMENTS FROM ANCIENT
PEOPLES**

*Mirzakhmedova Oygul Abdirashidovna,
PhD Student of Namangan State University*

Annotasiya: Maqolada Abu Rayhon Beruniyning faoliyati, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari haqida ma’lumot, mazkur asarda qo‘llangan Afrosiyob antroponimining etimologiyasi xususida fikrlar bayon etilgan. Unda Afrosiyob antroponimini lug‘aviy ma’nomlari, kelib chiqish tarixi, tadqiqotchilarning mazkur shaxs nomi xususida qarashlari ilmiy jihatdan taxlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Beruniy, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari, onamastik birliklar, antroponim, Afrosiyob, Alp Er To‘nga, Frangxrasayn.

Abstract: The article provides information about the work of Abu Rayhan Beruni, «Relics from Ancient Peoples» and the etymology of the anthroponym Afrosiab. It scientifically analyzes the dictionary meanings of the anthroponym Afrosiab, the history of its origin, and the views of researchers regarding the name of this person.

Keywords: Berunius, the work «relics from ancient peoples», onamastic units, anthroponymy, Afrosiab, Alpine land Toon, Frangkhrasayn.

Аннотация: деятельность Абу Райхана Беруни, сведения о произведении «Памятники древних народов» этимология антропонима Африсиаб. С научной точки зрения освещены толкования антропонима Африсиаб, история происхождения антропонима, рассмотрены разные точки зрения исследователей, по имени этой личности.

Ключевые слова: Беруни, произведение «Памятники древних народов», ономастические единицы, антропоним, Африсиаб, Алп Эр Тунга.

KIRISH. Movarounnahrda ming yillar oldin yashab o‘tgan allomalar, faylasuflar va fikrshunosu muhaddis olimlarning ilm sohasida erishgan yutuqlari bugungi kunda ham jahon hamjamiyatini hayratga solib, keng miqyosda e’tirof etib kelinmoqda.

O‘rta Osiyodagi IX-XII asr “Sharq renessansi” davri haqida so‘z ketganda, Abu Rayhon Beruniy namoyon bo‘lishi shubhasiz, u Sharqdagi ilm-fan va ma’rifatning so‘nmas, charog‘on yulduziga aylangan allomadir. Beruniyning ilm dengizi naqadar keng ekanligini uning qomusiy olim sifatida yaratgan asarlari orqali ham bilib olish mumkin. U bir vaqtning o‘zida astronom, astrolog, matematik, geolog, geograf, biolog, o‘lkashunos, o‘simlikshunos, ma’danshunos, tarixchi, manbashunos, dinshunos, adabiyotshunos, faylasuf, sosiolog, mantiqshunos, ilohiyotchi va shoir bo‘lgan. Shunga asoslanib Beruniyga nisbatan uning “shug‘ullangan sohasini sanashdan ko‘ra, shug‘ullanmagan sohasini sanash osonroqdir”, - deb ta’rif berilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Abu Rayhon Beruniy uzining “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari orqali dunyo xalqlarining boy an’analari, urf-odat va marosim-udumlari haqida keng ma’lumot berib o‘tgan. Bu esa bizga O‘rta Osiyo va Yaqin Shark xalqlarining turli xil madaniyatlari haqida to‘liqroq ma’lumot olishga yordam beradi. Ushbu yirik asar esa unga katta shuxrat keltirdi. Beruniy ushbu asarini o‘z saroyidan joy berib, ilmiy ishlar olib borishiga yaxshi sharoit

yaratib bergan Jurjon hokimi Qobus ibn Vashmgirga bag'ishlagan. Mazkur asar Beruniyning Jurjonda yashagan davrida yoza boshlagan va 1000-yilda tamomlangan. Asar arab tilida yozilgan. Beruniy uni yozishga juda katta tayyorgarlik ko'rdi. Qunt va matonat bilan turli xalqlar tarixi, madaniyati va tillarini o'rgandi. Ilm-fanga oid asarlar juda kam nusxada va qo'lyozma shaklida ayrim shaxslar qo'lida saqlangan bir davrda yosh olim fanning turli sohalarini bu qadar egallab olishi, uning nihoyatda iste'dodli ekanini ko'rsatadi.

“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” (Al-osor al-boqiya an al-qurun al-xoliya) asari qadimgi Xorazmda o'tgan xalqlarning, qadimgi yahudiylar, nasroniylar, majusiylar va musulmonlarning urf-odatlarini, an'analari, bayramlari, taqvimlari, dinlari, payg'ambarlari, muqaddas kitoblari haqidagi barcha ma'lumotlarni o'zida to'plagan yaxlit ensiklopediya bo'lib, u Yevropada “Xronologiya” nomi bilan mashhurdir. Bu asarni olim 27 yoshida, ya'ni 1000- yili yozib tugallagan. Bu asarning birinchi nashrini nemis olimi, beruniyshunos Eduard Zaxau 1876–1887-yillarda Leypsigda bosib chiqaradi. 1879-yili uning inglizcha tarjimasini nashrdan chiqaradi. 1950-yili sharqshunos olim A.Rasulov asarning bir qismini o'zbekchaga tarjima qiladi, 1957-yili bu asar arabshunos olim M.A.Sale tomonidan rus tiliga tarjima qilinadi va nashr etiladi. 1968-yili A.Rasulov tomonidan bu asarning o'zbek tilidagi to'liq tarjimasini “Fan” nashriyatida bosilib chiqadi.

NATIJALAR. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari ko'plab soha tadqiqotchilari tomonidan o'rganilgan va uning turli xususiyatlari ochib berilgan. Jumladan, bugungi kunda tilshunoslikning onomastik sohasida ham tadqiq etib kelinmoqda.

“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asaridagi onomastik birliklar tizimiga nazar tashlar ekanmiz, ulardagi kishi nomlari va laqablari, mamlakat, shahar, tog', daryo, dengiz, bozor nomlari, asarlar nomlari, fazoviy jism va obektlar nomlari, diniy-ilohiyot bilan bog'liq nomlar, shuningdek afsonaviy nomlar o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega ekanligi ma'lum bo'ladi.

Asarda uchraydigan atoqli otlarning ko'pchiligi arxaiklashgan nomlar bo'lsa, ayrimlari hozirgi kunga qadar faol qo'llanib kelinayotgan nomlardir. Ba'zi nomlar ayrim fonetik o'zgarishlarga uchragan tarzda ishlatiladi.

Afrosiyob – Qadimgi Turon hukmdori nomi. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari izohida nom haqida quyidagicha ma'lumot keltirilgan: Afrosiyob asli turk bo'lib, Turonning podshohi bo'lgan. Bu nomni unga qadimgi forslar bergan. Uning asl turkcha ismi Alp Er To'nga bo'lgan[2].

Biri aytishlaricha, Afrosiyob Eronshahrni bosib olib, Tabaristonda Minuchehrni qamal qilgach, Minuchehr undan bir iltimos qildi. Afrosiyob uning iltimosini qabul etdi va Eronshahrdan bir o'q otimi kvadrat joyni o'ziga qaytaradigan bo'ldi[1].

Afrosiyob “Avesto”da Frangxrasayn deb atalgan, ma'nosi “dahshatga solguvchi” yoxud “qo'rquv solguvchi odam” deb izohlanadi. Pahlaviy tilida “Frasov”, “Frasov”, “Frasov” tarzida qo'llangan. Manbalarda Afrosiyob Navzarshoh zamonida Kayxusrav saltanatiga qadar davom etgan Eron va Turon urushlarida qatnashgan qahramon sifatida tilga olinadi. “Avesto”da Afrosiyob o'z birodari Ag'rira va shoh Kovusning o'g'li Siyovushni o'ldirishi uning eng og'ir gunohi ekanligi yozilgan. Afrosiyob uchqur dev Zingov durvandni yengishda Eronga yordam beradi. Afrosiyob sarguzashti, uning eronliklar bilan yuz bergan janglari “Yangi Avesto”da qayd etilgan. “Avesto”da Afrosiyob – Farangxrasayn shoxlik martabasini qo'lga kiritish uchun mifologik Vorukasha dengizi tubiga tushishga ahd qiladi. Bunda Anaxitadan yordam so'raydi, lekin bu iltimosni rad etadi. Afrosiyob ust-boshini yechib, dengiz tubiga 3 marta sho'ng'iydi, ammo harakati zoye ketadi. Bu mavzu “Avesto”dan “Shohnoma”ga ham o'tgan. U Tur ismli o'g'lidani tarqalgan shajaraga mansub bo'lib, otasi Pushang deyiladi.

Antroponim xususida manbalarda turli xil qarashlar bor. Turkiy yozma yodgorliklarda, Afrosiyobni Alp Er To'nga (Mahmud Qoshg'ariy “Devoni lug'otit turk” asari) bilan bir shaxs qilib ko'rsatiladi. Bu qiyoslanish har ikki obrazni Turon bilan bo'g'liqligi tufayli yuzaga kelgan. Aslida Afrosiyob va Alp Er To'nga o'rtasida katta tarixiy-madaniy tafavut bor. Afrosiyob – ibtidoiy tafakkurning mifologik hosilasi. Alp Er To'nga Turk davlatchiligi davrlarining umumlashmasi sifatida alohida o'rganilishi lozim[6].

Nosir Muhammad fikricha, Afrosiyob (Alp Er To'nga) miloddan avvalgi VII asrdan milodning II asrigacha O'rta Osiyodan Qora dengizgacha bo'lgan hududda hukm surgan Sak imperiasining mashhur xoqonining nomi. Eronliklar bu imperiyani Turon deb ataganlar. Q.Olloyorov ham Afrosiyob nomini tarixiy shaxs nomlari qatorida beradi[7]. Q.Karimov yozishicha, “Alp Er To'nga - “Shohnoma” qahramonlaridan biri Afrosiyobning turkiy ismi, qoraxoniylar sulolasining kelib chiqishi unga nisbat

beriladi”[3].

Afrosiyob ikki soʻz: afro va siyob soʻzlaridan tashkil topgan. Afros soʻzi arabcha boʻlib, “ot” maʼnosini bildiradi. Siyob esa siyoh ob, yaʼni “qora suv” demakdir. Xullas, Afrosiyob forschada “qora ot”, “qora otliq” maʼnolarini beradi.

Qadimiy bitigtoshlar va xalq dostonlarimizda ham otni eʼzozlab ulugʻlangani haqida maʼlumotlar bor. Oʻzbek urugʻlaridan boʻlgan Fargʻona vodiysi qipchoqlarida ot totemi bilan bogʻliq toʻrt aygʻir, samantli, qorabaytal, qulon kabi bir qator urugʻlar mavjud boʻlgan. XIV asr arab sayohi ibn Battuta Dashti qipchoq turkiylarida otlar juda koʻpligini va eʼzozlanishini yozib qoldirgan. Shuningdek, qora soʻzi faqat rang (sifat) maʼnosida qoʻllanmay, bu tushunchaning turkiy xalqlarda kuchli, bahodir kabi maʼnolari ham mavjudligini alohida taʼkidlab oʻtish lozim. Turkolog olim A.N.Kononov “qora” soʻzining maʼnolarini tadqiq etib, ushbu rang bilan “katta”, “yirik”, “muhtasham”, “ulugʻ”, “qudratli”, “kuchli”, “pokiza”, “musaffo”, “quruqlik”, “yer”, “shimol” kabi mazmunlar ifodalaganligini izohlab bergan[4].

MUHOKAMA. Oʻzining noyob asarlari hamda olamshumul kashfiyotlari bilan jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga beqiyos hissa qoʻshgan buyuk mutafakkir va qomusiy olim, Ilk Renessans davrining yorqin namoyondasi Abu Rayhon Beruniyning ilmiy-maʼrifiy merosini yanada chuqur oʻrganish va keng targʻib qilish, ushbu yoʻnalishda tadqiqotlar olib borayotgan yetakchi xalqaro ilmiy markazlar bilan yaqin hamkorlik oʻrnatish, shuningdek, Abu Rayhon Beruniy tavalludining 1050 yilligini xalqaro miqyosda keng nishonlandi. Abu Rayhon Beruniy dunyo fani tarixida yorqin iz qoldirgan ulugʻ mutafakkir va qomusiy olimdir. Manbalarda taʼkidlanishicha, Beruniy oʻzidan 150 dan ortiq asarlarida jamlangan fan sohasidagi izlanishlaridan iborat ilmiy merosini yaratgan. Mavjud asarlarining koʻpchiligi oʻzbek, rus, fors, nemis, ingliz va qator boshqa tillarga tarjima qilingan.

XULOSA. Abu Rayhon Beruniy merosining targʻibotini yoʻlga qoʻyish barobarida Vatanimizning uzoq va shonli tarixi, boqiy madaniyati va sanʼati, Buyuk Ipak yoʻlida joylashgan koʻhna shaharlarimiz, boy madaniy yodgorliklar, xalqimizni dunyoga tanitgan buyuk ajdodlarimiz, chunonchi, allomalar, sarkardalar, shoirlar, rassomlar merosi butun jahon ahlining hayrati, eʼtibori va eʼtirofini qozonishga munosib mavzular bera oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. I Том. –Тошкент.: Фан, 1968. – Б.259.

Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. –Тошкент.: ОʻZBEKISTON NMIU, 2020. – Б.516.

Каримов Қ. Қадимги туркий тил луғати. (X-XII асрлар). – Тошкент.: Мумтоз сўз, 2009. –Б.66.

Кононов. А.Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках. Тюркологический сборник. – Москва., 1978. – С. 161-170.

Mirzaxmedova O.A. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari nomshunoslikning tarixiy-madaniy yodgorligi sifatida. Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал. -№2/4. 2024. –Б.128-131.

Mirzaxmedova O.A. Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asaridagi ayrim tarixiy antroponimlarning leksik-semantik tahlili. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023. 1266-1271.

Хоразм дostonлари ономастикаси. (“Гўрўғли” ва “Ошиқнома” туркум дostonлари асосида) фил.фанлари номзод...дисс...-Урганч. 2018. -Б.117

Yusuf Xos Hojib “Qutadgʻu bilig”. (B.Toʻxliyev taxriri). – Toshkent., 2014.